

Jaká je metodologie, taková je věda

KAREL RYCHTAŘÍK

Sovětský filosof A. A. Amvrosov mi jistě odpustí, že jsem si pro název této stati vypůjčil tezi, která byla vyslovena v jeho referátu na nedávné konferenci na Vysoké škole politické při ÚV KSČ v Praze.¹ Lapidárně totiž vyjadřuje skutečnost, o kterou mi jde.

Charakter každé vědy určují dva činitele. Tím prvním je předmět zkoumání. Druhým činitelem je metoda té které vědy. Metodu zkoumání označuje Lenin ve Filosofických sešitech za imanentní princip předmětu. Zde je jedna z příčin proč problémy vymezení společenských disciplín, zvláště tam kde jejich předmět je postulován s autoritativní strohostí, budou permanentním místem sporů.

Určité oblasti společenských jevů se stávají objektem zájmu více společenských disciplín. Nestačí proto definovat jen specifikum objektu zkoumání. Musí být definováno i specifikum přístupu, musí být jasně vymezena hlediska, úhel, optika ve které bude objekt zkoumán. Disciplína zůstane živým pramenem společenského poznání a změny jen tehdy, jestliže analýza společenské problematiky realizovaná v jejím úhlu zkoumání bude přinášet poznatky, které v přístupech jiných disciplín zůstávají utajeny.

Oprávněně někteří autoři odmítají snahu vymežit předmět určité společenských disciplíny jen nebo výhradně jen předmětem zkoumání objektivní reality samé, protože specifická vědy tkví spíše v hlediscích, z nichž daný vědní obor zkoumá svůj předmět. Specifická tkví tedy v tom činitele, který bývá označován jako metoda.

Každá společenských disciplína musí mít určitý způsob přístupu ke zkoumání společenských jevů, jejich výkladu a vysvětlení. Zpravidla jde o „předem připravený způsob, používaný při bádání k tomu, aby odhalil formy existence procesů,

našel jejich vnitřní a vnější vztahy, zobecnil a prohloubil takto získané poznání, dokázal je s racionální přesností a dosáhl potvrzení v pokusu o praktické použití“.²

I tady, podobně jako to děláme ve vztahu k obecné teorii, je správné upozornit na různé roviny metodologické obecnosti, od obecné až po speciální, vztahující se k příslušným vědním disciplínám. Lze tedy hovořit o určité metodologické hierarchii.

Metodologie v nejširším slova smyslu

Rozvoj metodologie byl vždycky komplikovaným procesem, do kterého zasahovala teoretická orientace a společenskopolitická angažovanost badatele. V nejširším slova smyslu je metodologií určitý světónázor.

Světónázor je hlediskem strategické orientace. Je veřejným, či neveřejným, vědomým — a v určitých situacích může být i nevědomým — přijetím určitých filosofických hledisek poznání a analýzy, je pohledem na svět lidí skrze prisma, které rozkládá a odráží paprsky nedokonalosti a nekonečnosti společenského poznání.

Metodologie není samozřejmě jen tímto hlediskem světónázoru. Pro poznání konkrétní objektivní reality musíme mít k dispozici odpovídající systémy metodologických postupů, procesů a technik, s nimiž vstupujeme do výzkumné práce.

Určité zjednodušení nám dává možnost následujícího přirovnání. Každá výrobní činnost je ve společnosti založena na jisté *technologii* pracovního postupu. Ta byla na základě společenského poznání vytvořena kdysi v minulosti, je neustále zdokonalována a měněna, stává se součástí životních zkušeností, kvalifikace té které sociální skupiny, atd.

Podobně je tomu i v procesu sociologického poznání. I ten je založen na určité „*technologii*“. V sociologické terminologii mluvíme o *proceduře*. Bývá definována různě: jako „obecná forma nebo systém činnosti při výzkumu“, jako „způsob organizace výzkumu čili určitý soubor technických předpokladů“ atd.

¹ Amvrosov A. A., *Dělnická třída — hlavní sociální síla socialistické výstavby*, NM, zvláštní číslo, únor 1970, s. 28.

² Gorteli E., *Vvedenie v dialektičeskiju logiku*, Moskva 1959, s. 298.

Procedury mají své znaky, podle kterých dochází k jejich různému třídění. Práce zabývající se problematikou sociologických výzkumů uvádějí zpravidla pět základních procedur: statistickou, experimentální, monografickou, historickou, typologickou.

Tak jako je výrobní činnost, kromě technologie pracovního postupu, založena i na využití určitých nástrojů, s jejichž pomocí člověk realizuje svůj vztah k nějakému objektu, tak i proces sociologického poznání je založen nejen na využití procedur, ale i určitých speciálních „nástrojů“, „prostředků“ poznání. V sociologické terminologii o nich mluvíme jako o *technických terénních sběru informací*.

V každém empirickém výzkumu hledáme optimální cesty, analyzujeme faktory umožňující rozhodnout, které ze sociologických technik jsou v tom kterém případě nejvhodnější. O tom, jakých sociologických technik použijeme, rozhoduje zpravidla celý komplex faktorů, které vytvářejí určité hranice pro možnosti subjektivního rozhodování.

V marxistické sociologii považujeme dialektickomaterialistickou orientaci za základní metodologickou orientaci, za nejobjektivnější hledisko, jakého bylo zatím dosaženo. Proto marxistickou sociologii vědomě rozvíjíme jako součást syntetického učení, které bývá označováno pojmem marxismus-leninismus.

O tom, co pro sociologii znamená důsledně uplatnit Marxovo materialistické hledisko, píše V. I. Lenin už v roce 1894. Vědecký charakter marxistické sociologie spojuje se třemi skutečnostmi.

Zatímco sociologové se až dosud omezovali na konstatování souvislostí „politicko-právních norem“ a „těch kterých idejí lidstva v dané době“, hypotéza materialismu „... poprvé poskytla možnost přísně vědeckého stanoviska k historickým a společenským otázkám“.³

Uplatnění idey materialismu umožňuje překonat jednostrannosti subjektivistických přístupů v sociologii. Idea materialismu je metodologickým základem, který určuje to nejdůležitější – úlohu materiálních společenských vztahů ve společensko-historických procesech a jejich příčinnou souvislost s individuálním a společenským myšlením lidí.

Konstatujeme tedy za druhé, že hypotéza materialismu povýšila sociologii na vědu. Pouze materialistický přístup dává možnost odhalení zákonů a zákonitostí pravidelně se opakujících společenských procesů. Materialistický přístup je tedy

určující, předběžnou podmínkou pro formování sociologické teorie, která adekvátně zachycuje a odráží individualnost a společenskost problematiky společenského života.

„... analýza materiálních společenských poměrů rázem umožnila postřehnout opakování a pravidelnost a zevšeobecnit řád různých zemí v jeden základní pojem společenské formace. Teprve takové zevšeobecnění umožnilo přejít od popisu (a hodnocení z hlediska ideálu) společenských jevů k jejich přísně vědecké analýze, která, uveďme jako příklad, ponechává stranou to, co odlišuje jednu kapitalistickou zemi od druhé, a zkoumá to, co je jim všem společné.“⁴

Objektivní kritérium rozlišení toho, co je v síti společenských jevů důležité a nedůležité, podstatné a nepodstatné je dáno materialistickým přístupem.

Kritérium materiálních společenských poměrů je takového druhu, že dává možnost výkladu celistvého systému společnosti.

Za třetí, jak píše V. I. Lenin, hypotéza materialismu vytvořila možnost vědecké sociologie také proto, že dala „... pevný základ pro pojetí vývoje společenských formací jako přírodně historického procesu.“⁵

Je to metodologický přístup pro nějž je charakteristické nahlížet na společnost jako na jednotný a vyvíjející se organismus. Dynamismus tohoto organismu je analyzován jako přírodně historický proces. Objektivní podmínky sociálního života jsou rozhodující pro lidské činnosti, které mají přetvářející charakter. Reálná možnost však není ještě skutečností. Proces, kterým prochází společnost, není proto procesem fatální nevyhnutelnosti. Reálné možnosti se vytvářejí a naplňují v praktické, přetvářející činnosti lidí, která může mít různou efektivnost.

Např. právě V. I. Lenin ve svých pracích pregnančně ukazuje, jak podstatné je tato efektivnost lidské činnosti ovlivňována uvědomělostí a organizovaností, ideovou připraveností a zkušeností mas, jak důležitou se stává schopnost umět využívat výsledky vědeckého poznání a řídit se jimi atd. V marxismu je nerozlučně

³ Lenin V. I., *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálnímu demokratům?*, Spisy 1, Praha, Svoboda 1951, s. 147.

⁴ Lenin V. I., Tamtéž, s. 148–149.

⁵ Lenin V. I., Tamtéž, s. 149.

spojena analýza interakcí různých společenských jevů právě s touto přetvářející a společenskou skutečností měnící lidskou činností.

Jeden z nejdůležitějších požadavků revolučního marxismu byl formulován takto: Konkrétní analýza konkrétní situace. Zdůrazňuje nutnost vycházet z materialistické dialektiky a v řešení konkrétních sociálně politických otázek uplatňovat metodologické postuláty, jež jsou základem sociologických zkoumání.

Materialistická dialektika je nejobecnější metodologickou polohou, která vybavuje marxistickou sociologii postuláty, jež určují kvalitu jejího všeobecně přijímaného, ale stále dosud ne dostatečně vybudovaného systému metod.

Mezi tyto základní metodologické postuláty patří *požadavek empirického, konkrétně historického a třídního přístupu*. Právě těmito postuláty je výrazně prostoupeno teoretické dílo V. I. Lenina. Značná část Leninova teoretického přínosu patří ne náhodou nejen do oblasti klasických, ale především současných, aktuálních sociologických problémů. Jejich řešení vychází z uplatnění právě těchto základních metodologických postulátů.⁶

Mýlí se ti, kteří se domnívají, že problematiku protikladnosti vztahu mezi sociologií, která je založena na důsledné dialektickomaterialistické orientaci, a různými směry subjektivistických sociologických škol je možno považovat za překonané téma, aktuální kdysi v druhé polovině minulého století.

Pro buržoazní a mnohé nemarxistické sociologické proudy je typické, že dnes, stejně jako v době, kdy zakladatelé marxismu prováděli prvá velká společenská zkoumání (*Kapitál*, *Postavení dělnické třídy v Anglii* atd.), kladou proti sobě svobodu vůle a nutnost, jednotlivce a společnost, individuum a instituce a často odmítají ve společenských procesech vidět vůbec „cosi“ opakovatelného.

Subjektivistická kritéria jim např. jednou dovolují odmítat třídy vůbec, podruhé zase oslavovat „střední třídu“ jako určující element sociální struktury, jindy po-

dle potřeby vyloučit ze sociologie aspekt hodnocení.

Svrázné metodologické přístupy ve výzkumech umožňují klást otázky a dostávat odpovědi, které představují hory empirických materiálů, zpravidla vzájemně nespojených faktů, eklektickou míchanici různorodých jevů, které je možno vyložit tak, jak to vyžadují potřeby a zájmy nositelů společenské objednávky.⁷

Může být poznamenáno, že opakuji známé pravdy. V posledních letech jsme však projevovali lehkomyšlnost právě ve vztahu k tzv. známým principům a pravdám.

Období, které máme za sebou, nelze pro další poučení odepsat ani v sociologii. Subjektivní snaha hlásit se k marxismu, podobně jako proklamativní deklarace určitých principů, nic neznamená tam, kde se zapomíná na uplatnění těchto principů, kde se přehlíží potřeba a význam jejich promítnutí do řešení aktuálních úkolů společenskovedního poznání.

Cesta k novým inovacím v sociologii nemůže vést jinudy než přes teoretickou realizaci právě těchto „známých principů a pravd“. V nich a skrze ně získává naše disciplína kvality, které ji opravňují, aby byla nazývána *marxistickou sociologií*.

Empirický přístup

Pojmy empirický, empirismus měly rozmanitý život. Jinak defilují v anglickém osvícenství, jinak jsou prezentovány u Comta a zcela odlišného zabarvení přijímají u zakladatelů marxismu. V anglickém osvícenství je empirismus spojován s obecným označením střízlivého ducha, praktického přístupu, jehož představitelé, i když nemají přílišné pochopení pro historičnost, snaží se ve svých úvahách a myšleních řídit exaktními přírodními vědami.

Comtův pozitivismus se tváří objektivně. Základní a progresivní požadavek soustředit se na objektivní zkoumání faktů a zavrhnout veškerou spekulaci je však znehodnocen v okamžiku, kdy poznání je redukováno jen na vnější stránku skutečnosti, jen na smyslově ověřitelná fakta. Toto gnoseologické východisko má dale-

⁶ K otázkám Leninova teoretického přínosu k rozvoji sociologického myšlení, viz např.: Ambarcumov A., *Teoretický odkaz V. I. Lenina a některé problémy sociologie*, SC 2/1971, s. 121–130; Urbánek E., *Lenin a sociologie*, SC 3–4/1970, s. 221–229; Kahuda F., *Marxistická metodologie v Leninově vědeckém díle*, SC 3–4/1970, s. 253–259; Rychtařík K.,

Leninův přínos k rozvoji sociologického myšlení, NM 10/1970, s. 1374–1378.

⁷ Na tyto skutečnosti upozorňuje např. Mitin J. B. ve statí V. I. Lenin a některé problémy marxistické obecné sociologické teorie, viz *Informační bulletin* č. 2, Praha 1970, s. 13–32.

kosáhlé metodologické důsledky. Např. K. Marx v *Kapitálu* upozorňuje, že navenek se vztah mezi vlastníkem a nevlastníkem výrobních prostředků jeví jako vztah prodávajícího na straně jedné a kupujícího (spotřebitele) na straně druhé. Pro jevové, smyslové poznání v tomto vztahu žádné vykořisťování neexistuje. Stejně tak např. hloubku rasové diskriminace a rasových konfliktů uvnitř americké společnosti nezjistíme podle šviháckého oblečení černých a bílých příslušníků americké armády, kteří ukázněně demonstrují rovnoprávnost obyvatel „černé“ a „bílé“ Ameriky.

Toto vnější, jevové zachycení skutečnosti, spojené s kladením důrazu jen na bezprostředně ověřitelné smyslové údaje, je příznačné pro empirickou sociologii, která „... neproniká k pochopení podstaty a hlubokých vnitřních souvislostí společenských vztahů. Tím si sama zakrývá cestu k jejich vědeckému pochopení a vysvětlení.“⁸

Nechci na tomto místě sledovat tendence či prvky empirismu v československé sociologii či neslavné pokusy směřovat získávání a shromažďování faktů s vědou samotnou. To už konečně udělali autoři jiní.⁹

Jde mi o empirismus jako metodologický postulát, úzce spojený se světonázorovou orientací. „Úzkoprsý světonázor“ ortodoxních empiriků hrozí totiž zakrýt skutečné kvalitativní rozdíly společenských protikladností i s jejich významnými trendy. Ustrnutí na sociografické fázi sociologické práce může být projevem diletantismu a pohodlnosti, ale i programovou koncepcí, která se vědomě zřiká možnosti dosáhnout adekvátního výkladu společenských procesů a jevů.

Empirismus je takovou rovinou poznání, která se omezuje na způsob, který může říci jak zkoumat, nemůže však říci jaké cíle hledat a plnit. V tomto případě je empirismus slepý stařec, jenž v hlubokém úklonu před světem manažerů a institucí léčí staré nemoci tím, že objevuje nemoci nové.

Nehodnotící verze empirické sociologie je apologetikou ideologie, jejíž morální lhostejnost a „neutralita“ poskytuje „dobré služby“ lidem u moci.

Ne náhodou dospívají sociologové dvacátého století k rozlišení mezi empirickou informací jako potenciálním prostředkem manipulace a mezi vědou jako prostředkem vyjasnění a změny.

Na rozdíl od Comta a jeho pokračovatelů je vystoupení Marxe a Engelse spojeno s osobitým chápáním společenského vývoje a s pátráním po těch prvcích společenského bytí, které určují vědomí a motivaci jednání jednotlivce.

Marx např. vychází z reálného, aktivního člověka, kterého zkoumá — stejně jako jeho předky — ve společenských vztazích, jež jsou objektivním výplodem společenské činnosti. A tyto vztahy zkoumá empiricky. Marxovy empirické závěry jsou ovšem situovány do širšího rámce jeho teoretické koncepce.

„Předpoklady, z nichž vycházíme, nejsou libovolné, nejsou to dogmata; jsou to skutečné předpoklady, od nichž můžeme abstrahovat jen ve fantazii. Jsou to skutečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, které byly již před nimi, i ty, které tato individua vytvořila vlastní činností. Tyto předpoklady je tudíž možno zjistit čistě empiricky.“¹⁰

Dá se říci, že Marx dospěl k svým vědeckým tezím empirickou cestou. Empirický výzkum „činnosti a materiálních podmínek života individua“ se stává základním metodologickým východiskem; jak je napsáno v *Německé ideologii*, „přestává spekulace, začíná skutečná pozitivní věda“.

Tento metodologický přístup spojuje Marx s kritickým hodnocením všech teorií, se kterými pracuje. Ty mu jsou určitým předpokladem, zdrojem, nikoli však dogmatem, protože „de omnibus dubitandum est“.

Věda o společnosti nezná většího empirického díla, než jakým je Marxův *Kapitál*. Teorie a empirie, jak lze nejlépe ukázat právě na této stěžejní práci marxismu, jsou ve vědě neoddělitelné. Je to pojetí, ve kterém neexistuje hráz mezi „čistě empirickým“ a „čistě teoretickým“ bádáním.

Pojem empirické dílo, empirická věda tu není nikdy spojen s odmítáním obecné teorie. Konečně každý empirický postup.

⁸ Urbánek E., *Empirismus v československé sociologii a jeho důsledky*, SC 1/1971, s. 27.

⁹ Viz např. citovanou stat. E. Urbánka nebo stat. J. Housky, K. Káry, V. Tlustého: *Sociologická teorie a společenská práce*, SC 3–4/1970 a M. Petruska,

J. Kapra a Z. Šafáře: *Odpovědnost sociologů*, SC 5, 1970.

¹⁰ Marx K., Engels B., *Německá ideologie*, Spisy 3. Praha SNPL 1958, s. 34.

pokud nemá vést k pouhému popisu jevů, je spojen s určitými výchozími teoretickými předpoklady. A naopak – nemají-li být teoretická zobecnění holou spekulací, jsou vždy tak či onak založena na studiu empirických faktů.

Vědomě zvýrazňované spojení teorie s empirií vůbec neznamená, že budeme házet přes palubu postulát empirismu a pojmy empirický, empirické dílo jen proto, že s nimi operuje i buržoazní sociologie.

Buržoazní teorii se však podařilo leccos zkomplikovat a zatemnit. Např. Lenin v polemice s obvyklou, v buržoazní literatuře uváděnou definicí faktu jako „empiricky ověřeného poznání“ kritizuje pojetí, které

– činí fakty závislé na poznání a

– nečiní rozdílu mezi formou vědomí a společenského bytí.¹¹

Stírat hranice sociálních faktů jako objektivně existujících jevů materiálního života a faktů jako sociálních forem vědomí znamená stírat hranice mezi společenským bytím a společenským vědomím. Takovému „míchání“ jednoho s druhým má závažné metodologické důsledky, kdy oblast společenského vědomí je například posuzována jako zcela autonomní apod.

Úcta k faktům patří mezi nejprůkaznější rysy Leninovy vědecké práce. Odmítá subjektivistické ignorování faktů a vyžaduje, aby každý závěr a rozhodnutí orgánů společenské praxe bylo podloženo studiem co největšího množství faktů a praktických zkušeností. To je cesta, která Leninovi umožňuje objasnit společenský jev v souhrnu jeho podstatných znaků a vztahů, protože podstata se projevuje ve vztazích k jiným podstatám.

V nedokončeném článku *Statistika a sociologie* se Lenin zabývá otázkou jak shromážďovat fakty a jak stanovit jejich vzájemnou závislost.

„V oblasti společenských jevů je nejrozšířenějším, ale nejméně průkazným způsobem vytrhávání jednotlivých drobných faktů, hraní si na příklady. Vybrat všeobecné příklady, to nedá žádnou práci, ale také to nemá žádný význam, leda jen čistě záporný, protože všechno závisí na konkrétních historických podmínkách jednotlivých případů. Fakty, vezmeme-li je v je-

jich celku, v jejich souvislosti, nejsou jen „tvrdošijná“, ale i naprosto dokazatelná věc. Drobné fakty, vytržené z celku, bez souvislosti, kusé a nepodložené, to je hříčka, nebo ještě něco horšího...

Z toho vyplývá jasný závěr: je třeba pokusit se vytvořit z přesných a nesporných faktů takový základ, o který by se bylo možno opírat, s nímž by bylo možno konfrontovat kteroukoli z oněch „všeobecných“ nebo „příkladuplných“ úvah, jichž se dnes v některých zemích tolik zneužívá. Aby to byl skutečný základ, je třeba brát v úvahu nikoli jednotlivé fakty, nýbrž celý souhrn faktů o zkoumané otázce, bez jediné výjimky, neboť jinak vznikne nevyhnutelně podezření, a to oprávněné podezření, že fakty byly zvoleny nebo vybrány náhodně, že se místo objektivní spojitosti a vzájemné závislosti historických jevů v jejich celku předkládá „subjektivní“ slátanina, která má asi ospravedlnit nějakou špínu.“¹²

Jak ukazuje citát, Leninův přístup k faktům má koncepční charakter. Žádá přesné a nesporné fakty, žádá aby o zkoumané otázce „vypovídal“ celý souhrn faktů. Odmítá hru a spekulaci s fakty a dožaduje se, aby jednotlivá zjištění byla uváděna do souvislosti a respektována ve vztahu s konkrétně historickou podmíněností.

Sledujeme-li zdroje faktů, se kterými Lenin pracuje, zjistíme, že jsou různého druhu. Setkáváme se s finálními materiály takových společenskovědních disciplín, jakými jsou statistika, ekonomie, demografie apod., ale i s vlastním zpracovaným materiálem, jemuž Leninova analýza vdechuje ideový obsah. Jsou známy stati, ve kterých Lenin v souvislosti s potřebou doplnit a ověřit nové údaje upozorňuje na nutnost anketového šetření.

Oprávně někteří metodologové upozorňují na skutečnost, že Lenin chápal a doceňoval význam cílevědomého systematického získávání empirických údajů cestou sociálního výzkumu.¹³

A. M. Rumjancev ve své studii o Leninovi říká, že všichni, kdo pracují na odpovědném kolbišti hromadění informací, kdo jsou spojeni se soudobým společenským poznáním, nalézají v Leninově činnosti velký vzor nejen jak se nebát faktů,

¹¹ Lenin V. I., *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?*, Spisy 1, Praha, Svoboda 1951, s. 137–345.

¹² Lenin V. I., *Statistika a sociologie*, Spisy 23, Praha SNPL 1957, s. 289.

¹³ Viz např. Vašíček M., *Jak chápal Lenin práci s fakty*, NM 10/1970, s. 1367–1373.

ale jak umět pomoci dílčího, časově i místně omezeného a podmínkami určité oblasti a národním specifickým zabarvením ovlivněného spatřit to, co je pro všechny lidi nejdůležitější – to, co je vpravdě obecně lidské.

Hlavní otázkou tedy jsou fakty, ale nejen fakty. Svou dominující úlohu tu může uplatnit jak metoda výzkumu, tak metoda jejich zpracování.

Náš metodologický přístup musí být zárukou, že závěry a teoretická zobecnění, která budeme přijímat, nebudou jen výsledkem maximálního sběru faktů, ale i výsledkem jejich seriózního zpracování a analýzy, která ukáže, co je mezi těmito empirickými skutečnostmi podstatné a co slouží či naopak škodí progresivnímu pohybu společnosti.

Konkrétně historický přístup

Požadavek konkrétně historického přístupu nebyl nikdy pro marxistické teoretiky ozdobnou proklamací. Díla, jakými jsou např. Engelsův *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, Marxova *Občanská válka ve Francii* nebo Leninův *Stát a revoluce* jsou demonstrací takového přístupu.

V přednášce studentům Sverdlovovy university Lenin vysvětluje jaký přístup volit, abychom nezabloudili ve „spoustě malicherností“ a v „rozmanitosti názorů“. K tomu je nutno:

... nezapomínat na základní historickou spojitost, pohlížet na každou otázku z toho hlediska, jak určitý jev v historii vznikl, jakými hlavními etapami prošel tento jev ve svém vývoji a z hlediska tohoto vývoje ukazovat, čím se určitá věc stala nyní.¹⁴

Formulovat každou tezi podle požadavku historicismu znamená vztahovat ji na určitou společensko-ekonomickou formaci, zkoumat jevy společenského života v jejich evoluci, v procesu změn a transformací.

Sociologické zkoumání vychází z dané skutečnosti, z daných empirických materiálů. To však neznamená, že se může „oprostit“ od požadavku vidět skutečnost očima doby a podmínek jejího vzniku a v takových polohách, které umožňují postihnout jednotlivé etapy jejího vývoje.

To je cesta, která vede k analýze údajů,

empirických materiálů, které a) jsou spojeny s jednou etapou společenského vývoje, nebo b) mají širší společenská propojení, jsou obecnějšího charakteru a lze je proto analyzovat a porovnávat v několika společenských etapách.

Postulát konkrétně historického přístupu zabezpečuje kontinuitu poznávání a předvídání. Umožňuje říci nejen to, čím sociologie byla a je. *Tento postulát by měl být doveden i do zcela konkrétní polohy v tom smyslu, aby vyjádřil čím by sociologie v naší společnosti být mohla a měla.*

Soudím, že z komplexu otázek, kterým by se měla věnovat příští plenární zasedání Československé sociologické společnosti nelze vyloučit problematiku spojení marxistické sociologie s praktickým úsilím Komunistické strany, do něhož se sociologové zapojují.

I my, podobně jako skupina našich leninogradských kolegů, spatřujeme hlavní úkol marxistické sociologie v tom, „... aby vědecky zkoumala cestu přetváření světa na komunistických principech. Tento úkol, vytčený zakladateli marxismu, zůstává i nadále centrálním úkolem a především on principiálně odlišuje zorný úhel a způsob vidění společenských procesů vlastní marxisticko-leninské sociologické vědě od buržoazního sociologického myšlení, které je v základě apologetické a v nejlepším případě pouze deskriptivní, popisné.“¹⁵

Podobným tématem jsou otázky sepětí ideologie a sociologie, docenění, ale i respektování faktu, že nejdůležitějším kanálem, kterým proniká světónázorová orientace do řešení konkrétních, dílčích problémů i obecných otázek sociologické práce, je sám sociolog.

Všechny tyto skutečnosti jen zvýrazňují aktuálnost požadavku, aby postulát konkrétně historického přístupu byl v marxistické sociologii mnohem více uplatněn a také mnohem důkladněji propracován.

Třídní přístup

Snad nejdůležitějším postulátem našeho přístupu ke společenským procesům a jevům je spojení, jednota vědecké objektivity a hodnocení společenských procesů a jevů z pozic dělnické třídy. Marxismus prokazuje vzájemnou vazbu a podmíně-

¹⁴ Lenin V. I., *O státu*, Praha, Svoboda 1952, s. 8.
¹⁵ Jovčuk M. T., Charčev A. G., Jadov V. A., *Aktualnyje teoretičeskie problemy marksistsko-*

leninskoj sociologii v SSSR, Filosofskije nauki č. 5/1970, s. 13.

nost požadavku vědecké objektivit a požadavku hodnocení a interpretace jevů společenského života z pozic a z hlediska zájmů dělnické třídy.

Žádná společenskovědní disciplína nepůsobí v prázdném prostoru. Její pohyb má vždy společenský dosah. Ve společenských vědách je objektivní pravda nerozlučně spojena s třídním, stranickým zájmem.

Třídnost a stranickost bývá někdy stavěna do protikladu objektivnosti a vědeckosti. V marxismu přesně odlišujeme objektivismus a objektivnost.

Zatím co objektivismus je pouhým zdáním objektivnosti a nezaujatosti, skutečná objektivnost ve společenských vědách není v žádném případě protipólem stranickosti. Lenin tuto skutečnost vyjádřil při rozboru tzv. objektivismu v polemice se Struvem. Struveho objektivismus dokazoval nezbytnost, nevyhnutelnost společenských procesů, ale neanalyzoval úlohu tříd, jež jsou nositeli této nezbytnosti a nevyhnutelnosti.

V práci *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika* v knize P. Struveho Lenin koncipuje přístupy, ve kterých se sociologie stává součástí ideologie dělnické třídy. Pochopit zvláštnosti a charakter marxistické sociologie znamená pochopit a teoreticky vyslovit její třídní charakter.

Německý sociolog E. Kahn v této souvislosti píše o třech významných závěrech, které si zasluhují naší pozornosti.¹⁶

Za první, třídní charakter marxistické sociologie není nějakým vnějším, uměle implikovaným, formálním atributem. Vědecké zkoumání rozporů a protikladů společnosti byla završeno odhalením třídního boje mezi proletariátem a buržoazií, který je základním obsahem ekonomického a sociálního dění. Toto východisko je pro marxistickou sociologii v dnešní době stejně aktuální jako v letech, kdy Lenin vedl svou polemiku se Struvem.

Za druhé, výsledkem pevného spojení marxistické sociologie s pohybem dělnické třídy je současně specifický vztah mezi její teorií a společenskou zkušeností.

Dynamika společenských procesů vyžaduje neustálou analýzu sociální struktury. Taková analýza musí být založena na faktech reprezentativního materiálu. Mar-

xistická sociologie tu vstupuje do mechanismu poznání, jakým je marxisticko-leninská strana a mnohotvárný aparát socialistického státu. Empirickosociologické výzkumy jsou např. jedním z prvků tohoto systému. Jsou prvkem, jehož význam narůstá s tím, jak pod vlivem vědeckotechnické revoluce se problematika teoretického i praktického řízení společenských procesů stává stále složitější.

Za třetí, Leninova polemika se Struvem má velmi aktuální metodologický význam v tom, jak naprosto přesně ukazuje, že „individuální vyplývá ze společenského“. Historie je tvořena lidmi. Neexistuje společenský proces, který by nebyl ztělesněn v činech jednotlivců, nebo skupin. Skutečný průběh společenských událostí není však ani přímým výsledkem, ani prostým souhrnem individuálních činů. Je novou kvalitou vznikající prostřednictvím individuální činnosti. „Novou kvalitou je nutno objasňovat nikoli na pozadí individuální činnosti, nýbrž na pozadí společenských vztahů. Objasnění individuální činnosti uskutečňující se ve společenském procesu (zkoumání její motivace, cílů nebo podmínek, na nichž jsou subjektivní činitele založeny) nevede však ještě k objasnění určité společenské zákonitosti, k odhalení podmínek, které ji vyvolávají...“¹⁷ Redukce individuálního na společenské (a tato redukce se „dopouští“ sociologický výzkum) se, jak ukazoval Lenin, odráží v teorii třídního boje.

Souhlasím s E. Kahnem, že *teorie třídního boje* tuto redukci zahrnuje, protože umožňuje určit základní, rozhodující společenské příčiny a hybné síly daných individuálních činů a protože objasňuje úlohu a význam jednotlivců a skupin při uskutečňování společenských procesů.

Marxistická sociologie je třídní věda. Její vznik, rozvoj, ale i svébytná smysuplnost jsou spojeny se zápasem dělnické třídy. Jsem přesvědčen, že „služby“, které „své třídě“ může prokázat marxistická sociologie, jsou nesuplovatelné.

Bedřich Václavěk ve dvacátých letech napsal: „Sociologie je vědou pro proletariát, je mu nezbytnou, jako plán architektovi či inženýrovi; je kostrou. Bez sociologie by socialismus zůstal toliko ideou, odkázanou na „vůli boží“ a nikoli na ruce a hlavy pro-

¹⁶ Kahn E., *Lenin a sociologie*, cit. Informacionnyj bjuleten č. 2/1970, s. 79–85.

¹⁷ Kahn E., tamtéž, s. 84.

letariátu. Poučen jejími poznatky, posílen jejími výhledy a zákony, provede proletariát svůj zápas účelně a s vírou.“¹⁸

*

O metodologii se říká, že je duší vědy. Teze, která praví, jaká je metodologie — taková je věda, není žádnou řečnickou nadsázkou. Věcně a přesně vyjadřuje skutečnost, kterou si dobře uvědomoval V. I. Lenin.

V Leninových přístupech nacházíme uplatnění metodologických postulátů, jež by neměl přehlédnout žádný autor usilující o systematizaci marxistické sociologie.

Leninovy přístupy přesahují dobový rámec. Budeme se k nim vracet ne vnější okázalou proklamací, ale proto, abychom nacházeli nová poučení, objevovali nové podněty pro ideologický zápas, do kterého vstoupila marxistická sociologie „na poli teorie“ i „na poli praxe“.

Резюме

Рыхтаржик К.: Какова методология, такова наука

Характер каждой науки определяют два фактора: предмет исследования и метод исследования. Ленин по праву обозначает метод исследования имманентным принципом предмета.

В этом заключается одна из причин, почему проблемы ограничения общественно-научных дисциплин будут постоянным центром споров.

Определенные области общественных явлений становятся объектом интересов многих общественно-научных дисциплин. Поэтому недостаточно определять только специфичность объекта исследования. Следует определять и специфичность подхода, следует точно ограничить точки зрения, с которых объект будет исследоваться. Некоторые авторы правильно отказываются от усилий определить объект данной общественно-научной дисциплины только или единственно лишь объектом исследования объективной действительности самой, так как специфичность науки заключается скорее в точках зрения, с которых данная научная специальность изучает свой объект.

Подобно как в мериторийной теории правильно говорить о разных уровнях методологической общности, о методологической иерархии.

В самом широком смысле слова методологией является определенное мировоззрение. Мировоззрение является точкой зрения стратегической ориентации. Оно является публичным или непубличным, сознательным или несознательным принятием определенных философских точек зрения познания и анализа.

Методология, конечно, не является только точкой зрения мировоззрения. Для познания конкретной действительности нам следует рас-

полагать соответствующими системами методологических приемов, процедур и техник, с которыми мы принимаемся за работу.

В марксистской социологии мы считаем диалектико-материалистическую ориентацию основной методологической ориентацией, самой объективной точкой зрения, которой было пока достигнуто. Поэтому мы развиваем марксистскую социологию сознательно как составную часть синтетического учения, обозначаемого понятием марксизм-ленинизм.

Уже в 1894 году указывал Ленин, что значит для социологии применить последовательно материалистическую точку зрения Маркса. Для его методологического приема характерно рассматривать общество в виде единого и развивающегося организма. Динамизм этого организма — естественно-исторический процесс. Объективные условия социальной жизни решающие для деятельности человека. Реальные возможности создаются и совершаются в практической, преобразующей деятельности людей. В своих трудах Ленин выразительно указывает, что и как влияет на эффективность деятельности человека.

В марксизме анализ интеракций разных общественных явлений неразрывно связан именно с этой, общественную действительность претворяющей деятельностью человека.

К основным методологическим постулатам марксистской диалектики принадлежит требование эмпирического, конкретно-исторического и классового подхода.

Понятия эмпирический, эмпиризм, имеются в определенном виде в английском просвещении, но другому представлены у Комта, и совсем иной оттенок получают у основоположников марксизма.

Маркс исходит из реального, активного человека, которого изучает также как предков в общественных отношениях, являющихся объективным плодом общественной деятельности. Эти отношения он исследует эмпирически.

О научных тезисах Маркса можно сказать, что они были установлены путем эмпирии. Эмпирическое исследование деятельности и материальных условий жизни индивида становится основным методологическим отправным пунктом.

Этот прием Маркс соединяет с критической оценкой всех теорий, с которыми он работает. Наука об обществе не знает большего эмпирического труда, чем Капитал Маркса. Теория и эмпирия, как можно лучше всего показать, как раз на этом фундаментальном труде марксизма, в науке неотделимы. Это понятие, в котором нет предела между «только эмпирическим» и «только теоретическим» исследованием.

К характерным чертам труда Ленина принадлежит уважение к фактам. Ленинский способ работы с фактами дает возможность объяснить общественное явление в совокупности его существенных знаков и отношений, так как сущность проявляется в отношениях к другим сущностям.

Социологическое познание исходит из данной действительности, из данных эмпирических

¹⁸ Viz *Pásmo* 1/1924–1925, s. 5 (recenzní glosy — dr. Josef Hrdina, *Stát, právo a třída*.)

материалов, однако это не значит, что оно может отойти от требования смотреть действительно глазами эпохи и условий ее возникновения и на таких уровнях, которые позволяют постигнуть отдельные этапы ее развития.

Поэтому требование конкретно-исторического подхода не является для марксистских теоретиков какой-то красивой прокламацией. Пожалуй, важнейшим постулатом ленинского подхода к общественным процессам и явлениям является связь, единство научной объективности и оценки общественных процессов и явлений с позиций рабочего класса. Марксизм выдвигает взаимную связь и обусловленность требования научной объективности и интерпретации явлений общественной жизни с позиций и для интересов рабочего класса.

В ленинских приемах находим методологические постулаты, которые не может оставить без внимания никакой автор, стремящийся к систематизации марксистской социологии.

Summary

Rychtařík K.: As Is Methodology, So Is Science

The character of every science is determined by two factors: the research subject and the research method. Lenin is right in designating the research method as the immanent principle of the subject.

This is one of the reasons why the problems of delimiting the social-scientific disciplines will continue to be a permanent point at issue.

Certain areas of social phenomena have come to the centre of interest of a number of social-scientific disciplines. Thus it is not enough to define the specificity of the research subject. Also the specificity of the approach must be defined, and the standpoints from which the object should be examined must be clearly delimited. Some authors are justified in rejecting the attempt to define the subject of a particular social-scientific discipline only or exclusively by the subject of the research of objective reality itself, since the specificity of science is based rather on the standpoints from which the given scientific discipline studies its subject.

Similarly as in the meritorious theory, it is correct to refer to various levels of methodological generality, to the methodological hierarchy.

In the broadest sense of the word, methodology is a certain view of the world. The view of the world is the standpoint of strategic orientation. It represents the public or non-public, conscious or unconscious acceptance of specific philosophical standpoints of cognition and analysis.

As a matter of course, methodology is not only this standpoint of the view of the world. In order to understand concrete reality, we must have at our disposal adequate systems of methodological processes, procedures and techniques with which to start our research work.

In Marxist sociology we consider the dialectic-materialistic orientation to be the fundamental methodological orientation, the most objective standpoint attained so far. This is why we are consciously developing Marxist sociology as a part of the synthetic doctrine designated by the concept of Marxism-Leninism.

As early as 1894, Lenin showed what significance the consequential application of Marx' materialistic viewpoint has for sociology. It is characteristic of his methodological approach to regard society as a homogeneous and developing organism. The dynamism of this organism is a natural-historical process. The objective conditions of social life are decisive for human activities.

Real possibilities are formed and fulfilled in the practical, reforming activity of people. In his works, Lenin pregnantly shows by what and how the effectiveness of human activity is influenced.

In Marxism, the analysis of interactions among various social phenomena is inseparably linked just with this reforming human activity which leads to changes in social reality.

The postulate of an empirical, concretely historical and class approach is one of the basic methodological postulates of Marxist dialectics.

The concepts "empirical", "empirism" have quite a different connotation in the English Enlightenment than in the works by Comte, and assume quite a different tint with the founders of Marxism.

Marx proceeds from the real, active man whom he examines — just like his ancestors — in social relations which are the objective product of social activity. He studies these relations empirically.

It may be stated that Marx' scientific theses have been established empirically. The empirical research of activities and material conditions of the individual's life becomes the fundamental methodological starting-point.

Marx connects this approach with a critical valuation of all the theories he works with. A greater empirical work than is Marx' "Capital" is unknown to the science of society. In science, theory and empiricism—as can best be demonstrated just on this pivotal work of Marxism — are inseparable. This is a conception in which there exists no barrier between "purely empirical" and "purely theoretical" study.

One of the characteristic features of Lenin's work is the respect for facts. Lenin's way of working with facts makes it possible to elucidate the social phenomenon in the totality of its substantial characters and relations, since the substance manifests itself in the relations to other substances.

Sociological knowledge proceeds from the given reality, from given empirical materials. This, however, does not mean that it may free itself from the postulate to see reality through the eyes of the time and the conditions of its origin, and in positions facili-

tating the apprehension of the separate stages of its development.

For this reason, the Marxist theorists do not consider the postulate of a concretely historical approach to be only a decorative proclamation.

Perhaps the most important postulate of the Leninist approach to social processes and phenomena is the connection, the unity of scientific objectivity and valuation of social processes and phenomena from the position of

the working class. Marxism demonstrates the interconnection and the conditioned character of the postulate of scientific objectivity and the interpretation of the phenomena of social life from the positions and interests of the working class.

In Lenin's approach, methodological postulates may be found which cannot be neglected by any author aiming at a systematization of Marxist sociology.